

Ніна Баршчэўская / Nina Barszczewska

Uniwersytet Warszawski (Polska)

University of Warsaw (Poland)

e-mail: nbarszcz@uw.edu.pl

Польска-беларускія моўныя сувязі на працягу стагоддзяў

Polsko-białoruskie związki językowe na przestrzeni stuleci

Polish-Belarusian Linguistic Relations over the Centuries

Польска-беларускія моўныя адносіны можна разглядаць на некалькіх узроўнях: на ўзроўні дыялектных кантактаў двух суседніх народаў, а таксама ў галіне інтэрферэнцыі і запазычанняў у мове мастацкай літаратуры. У гэтым артыкуле асабліва ўвага звяртаецца на некаторыя найбольш важныя польска-беларускія моўныя сувязі, якія назіраліся на працягу стагоддзяў, а таксама на асноўныя гістарычныя падзеі, якія спрыялі моўнай інтэрферэнцыі і запазычанням.

Польска-беларускае двухмоўе ўзыходзіць да канца XVI ст., калі Крэўская унія ў 1385 г. умацавала палітычныя і ваенныя адносіны паміж Вялікім Княствам Літоўскім і Польшчай. Вялікае значэнне мае факт, што ў той час афіцыйныя дакументы, якія выходзілі з каралеўскай канцылярыі ў Кракаве і былі адрасаваныя ўладам ВКЛ, пісаліся на старабеларускай мове – дзяржаўнай мове ВКЛ. Гэтыя дакументы былі насычаны шматлікімі лексічнымі паланізмамі, якія паступова асіміляваліся мясцовай літаратурай. Асноўныя нацыянальныя дакументы Каралеўства, у адпаведнасці з польскай традыцыяй, пісаліся на лацінскай мове.

З сярэдзіны XVI ст., асабліва пасля Люблінскай уніі 1569 г., польская мова пачала выцясняць старабеларускую мову. На перавагу польскай мовы паўплывалі гістарычныя прычыны. Падчас успыху рэфармацыі ў 1563 г. разгарнуліся зацяжныя ваенныя дзеянні з Масквой за Лівонію, якая ў 1661 г. прыняла пратэктарат Літвы і Польшчы, а Латгалія была далучана да Літвы. Вайна працягвалася да 1582 г. За гэты час тэрыторыя Літвы стала ваеннай прасторай, на якой польская шляхта сутыкалася з літоўскай. Польская мова становілася агульнай мовай (Barszczeuskaja, 2005, s. 196–202). Найважнейшыя гістарычныя даты, якія адлюстроўваюць працэс нарастання польскай мовы ў ВКЛ:

- 1551 г. – Жыгімонт Аўгуст зацвердзіў „wilkierz wileński” – першы дакумент па-польску;
- 1563 г. – у Брэсце выйшаў пераклад *Бібліі* на польскай мове, прафінансаваны Мікалаем Радзівілам;
- 1572 г. – Сымон Будны выдаў у Нясвіжы польскую *Біблію* і пахваліў чысціню польскай мовы;
- 1619 г. – Мамоніч выдаў польскі пераклад *Статута Літоўскага* 1588 г.;
- 1633 г. – у Вільні была выдадзена польская азбука *Dla dzieciak*;
- 1696 г. – Генеральная канфедэрацыя пасля безвыніковага выбарчага Сейма вырашыла, каб пісар земскага абласнога суда, у якім будуць адбывацца галоўныя Трыбунальскія суды, запісваў пастановы па-польску. У гэтых дакументах не мела месца забарона старабеларускай мовы ў ВКЛ у лакальным карыстанні ці ў царкве, але польская мова, побач з лацінскай, заставалася мовай цэнтральных органаў дзяржаўнай улады (Рапцэвіч, 1967, s. 3–54).

Лексемы з польскай мовы, якія часта сустракаюцца ў старабеларускай мове, характарызуюцца пэўнымі фанетычнымі асаблівасцямі:

- спалучэнні **он**, **ен** замест [e] (*вонтптити*, *вензенье*),
- спалучэнні **ро**, **ло** замест усходнеславянскага паўнагалосся (*бронити*, *звлочати*),
- спалучэнне **гв** (*гвиздати*),
- [ц] замест [ч] < **tj** (*засмуцати*, *освецати*),
- з’яўленне спалучэння **дл** (*мдлети*),
- спалучэнне **кг**, якое адлюстроўвае вымаўленне выбухнога зычнага **г** (*жжекглевати*),
- адсутнасць эпентычнага **л** пасля губных зычных (*ослепяти*, *розмавяти*).

У старабеларускай мове былі розныя спосабы адаптацыі паланізмаў, што прывяло да наяўнасці многіх формаў адной і той жа лексемы (*вензенье*, *вязенье*, *везенье* і *везнье* ‘турма’; *брмети*, *бримети* і *брымети* ‘гучаць’). Адзначым таксама, што ў тыя часы польская мова пасярэднічала ў запазычванні старабеларускай мовай лексем з іншых моў, такіх як лацінская мова (*декларовати*, *деградовати*) ці нямецкая мова (*вендровати*, *виншовати*) (Bubnowicz, 2010, s. 79–85).

Аднак і дзяржаўная мова Вялікага Княства Літоўскага аказвала ўплыў на мовы суседніх народаў. У польскую мову беларуская юрыдычная лексіка магла лёгка пранікаць ужо з канца XIV ст., пасля Крэўскай уніі ВКЛ з Польшчай, дзякуючы шырокім кантактам беларускай шляхты з польскай шляхтай падчас розных з’ездаў, агульных соймаў, сумесных ваенных паходаў. У XVI ст. на пранікненне ў польскую мову беларускай юрыдычнай лексікі мелі ўплыў *Статуты ВКЛ*, два першыя з якіх былі ў практычным карыстанні ў рукапісных копіях, трэці ж 1588 г. друкаваўся ў 1588, 1592 і 1595 гг. Усе тры Статуты былі тады ж перакладзены на польскую мову – *Статут* 1529 г. ужо ў 1532 г.

Станіслаў Кохман у артыкуле *Wschodniosłowiańsko-polskie stosunki leksykalne od XVI do XIX w.* звярнуў увагу на тое, што лексема *bezprawie* з’явілася ў поль-

скай мове толькі ў другой палове XVI ст. і што пранікла яна са старабеларускай юрыдычнай мовы ВКЛ, у якім слова *безправье* было вядомае раней. С. Кохман прывёў прыклады выкарыстання яго ў тэкстах з 1559 г. (*как бы люди укrywжоные у безправьи не гинули, то на безправье лихие люди не брали прикладу, како-вая шкода за безправьем становитса*) (Kochman, 1978, s. 257–258). Лексему *безправье* ўжываў Францішак Скарына ў рэлігійнай мове, у надрукаванай у Празе ў 1517 г. біблейскай кнізе *Притчи или присловие премудраго Соломона (Воевода требующий мудрости, многих утиснетъ безправием)*. Слова *безправье* ў старабеларускай мове выступала ўжо ў XV ст. – прыклад з актавага запісу 1491 г. (*я в них того имени безправне не брал*) (Maksimowicz, 1989, s. 125–127). Можна мець пэўнасьць, што са старабеларускай мовы ў польскую і расійскую праніклі і іншыя лексемы юрыдычнага ўжытку.

Беларуская мова істотным чынам паўплывала на слоўнікавы склад мовы Польшчы эпохі рамантызму. *Hodować, hreczka, puchacz, żubr* і многія іншыя лексемы – гэта беларусізмы ў польскай мове. Уплыў беларускай мовы вельмі выразна адлюстроўваецца ў творчасці польскіх пісьменнікаў-рамантыкаў: Томаша Зана (Станкевіч, 2010, с. 16–33), Яна Чачота (Stankiewicz, 2010, s. 34–64), а саблівя Адама Міцкевіча (Barszczeuskaja, 2004, s. 138–143; Braha, 1955, s. 53–74, Braha, 1957, s. 1–32; Stankiewicz, 2010, s. 69–161).

У творчасці Томаша Зана прысутнічаюць фанетычныя, марфалагічныя, сінтаксічныя і лексічныя беларусізмы:

- прыметнік *tani* назіраецца з падвойным **n** – *tanny* (*ale pirog tanny*);
- лексема *białko* прысутнічае ў мужчынскім родзе, як і ў беларускай мове (*Ta jajko bije, pławi. Białek w wodzie*);
- сінтаксічныя канструкцыі з творным склонам замест канструкцый з прыназоўнікам **przez** + вінавальны склон (*Niesione ulanami* замест *przez ulanów*);
- лексічныя беларусізмы: *hałubczyk* – польск. *gołąbeczek* (*O, Janie, Janie, mój ty hałubczyk*), *każan* – польск. *nietoperz* (*Patrzą każany, gdzie siedzą sowy*); *odszpilić* – польск. *odpiąć* (*Rzecz cała odszpilić guziki*), *śpiaty* – польск. *dojrzały* (*śpiata i świeża powinność*) (Stankiewicz, 2010, s. 27–33).

Таксама ў працах Яна Чачота назіраецца:

- пераход спалучэння **śl** у **szl** (*Poszłę miód księdzu; Poszlij swojego aniola*);
- спрашчэнне групы зычных **rdl** – **rl** (*Śpiewać darmo – boli garło*);
- лексема *kieszenia* ў назоўным склоне адзіночнага ліку выступае з канчаткам **-a**, як у беларускай мове (*Uchowala od grzechu pusta mię kieszenia*);
- канчатак **-i** замест **-a** ў назоўным склоне множнага ліку назоўнікаў някага роду (*Jej oczki to strzala Boga*);
- дзеяслоў *winszować* у спалучэнні з назоўнікам у вінавальным склоне замест давальнага (*będą winszować Ciebie dzisiaj twoje braty*);
- прыназоўнік **za** замест **od** (*Któż lepiej za Tomasza zdola udać szpicla?*);

- лексічныя: *sustawa* – польск. *staw* (*Co ruchawym językiem bez kości, sustawy*), *szkodować* – польск. *źalować* (*Szkoduję, że do ciebie z moim uśmiechem ... szkoduję, że pośpieszyć nie mogę*), *wyczwarzać* – польск. *dokazywać* (*Co biednej wyczwarzał duszy*); *zabywać* – польск. *zapominać* (*Kochanka bez zazdrości praw swoich zabywa*); *zazłować* – польск. *zagniewać się* (*Nakoniec Zosia i zazłowała*) (Stankiewicz, 2010, s. 58–63).

Беларусізмы ў мове Адама Міцкевіча і яго падыход да запазычанняў былі шырока апісаныя ў польскай і беларускай навуковай літаратуры. У артыкуле *Мицькевіч і беларуская плынь польскае літаратуры* Сымон Брага заўважыў, што не толькі сюжэтныя асновы твораў Міцкевіча часта беларускія, не толькі фальклорныя, бытавыя і прыродаапісальныя элементы ўзяты з беларускага асяроддзя. Шмат беларускага таксама ў яго польскай мове. Беларуская мова, слоўнікавая, марфалагічныя і сінтаксічныя элементы якой выкарыстоўваліся паэтам свядома ці неўсвядомлена, была добра Міцкевічу вядомай. Натуральна, што асабліва шмат беларускіх моўных элементаў сустракаецца ў пачатковы перыяд творчасці паэта, падчас яго „балад і рамансаў”, калі Міцкевіч быў пад непасрэдным уздзеяннем беларускага народнага асяроддзя і вуснай народнай творчасці. Але выступаюць яны і ва ўсіх пазнейшых яго творах, уключаючы эміграцыйныя. Для прыкладу, адзначым некаторыя беларусізмы з *Пана Тадэвуша*, апошняга твора, выдадзенага ў 1834 г. (*bizun, bruśnice, chłodziec, czereda, derkacz, hołota, kaban, kotuch, kulak, lulka, niże, rozhowory, pokucie, poruczyć, rańniejszy, skowroda, szurpaty, umurzany, uszak*). У іншых творах Міцкевіча сустракаюцца: *kupla* замест *zakup*, *laszczyć się* замест *łasić się*, *nadto* замест *bardzo*, *tameczny* замест *tamtejszy*, *wszystko* у значэнні польск. *ciągle* і інш. (Braha, 1957, s. 10–14).

Акрамя гэтых лексічных запазычанняў з беларускай мовы, у творчасці Адама Міцкевіча выступаюць таксама фанетычныя, марфалагічныя і сінтаксічныя беларусізмы:

- пераход спалучэнняў **śl, śń** у **szl, szń** (*Poszłą najezdnicę podli; Zauszniczki wyrżnięte z pestek wiszni*);
- асімілятыўнае змякчэнне **s, z** перад мяккімі зычнымі (*pośpieszał, śpieszył; nieźmiernie, wźlatuje, źbity, źwierz*);
- цвёрдае вымаўленне **n** перад цвёрдымі зычнымі (*łancuchem, panski, słonce*),
- канчатак **-a** замест **-u** ў родным склоне назоўнікаў мужчынскага роду (*Zdajesz się wisieć w środku niebokręga; Wiatr tylko szumi po murach klasztoru; Córkę zabrałeś do dworu*);
- канчатак **-e** замест **-u** ў месным склоне лексемы *dom* (*Tej ciszy chwila była w Soplicowym domu*);
- з’яўленне той жа лексемы ў мужчынскім або жаночым родзе (*W twarzyćce bladeść opłatka – Takiego ty rozkażesz upiec na opłatkę*);
- множны лік замест адзіночнага (*Wnet sama pani w sieniach go spotyka; Zdarłby mu czaszkę z mózgow jak kapelusz z głowy*);

- давальны склон замест вінавальнага ў спалучэнні з дзеясловам *boleć* (*Coś tu zabolalo w lokciu*);
- інфінітыў пасля дзеяслова замест аддзеяслоўнага назоўніка з прыназоўнікам (*On odwyknął oddychać; zerwał się mówić*);
- выкарыстанне прыназоўнікавых формаў замест беспрыназоўнікавых (*I pytała u gości; O śmierć blagamy u Ciebie*);
- прыназоўнік **w** у спалучэнні з вінавальным склонам замест прыназоўніка **do** з давальным (*Pomnę, jak w zamek wróciwszy; Kazaliśmy brać w areszt*);
- прыназоўнік **na** замест **w** (*abym cię jeszcze raz na życiu obaczył*) (Stankiewicz, 2010, s. 144–154).

„Правінцыялізмы” рамантыкаў часта мелі важную паэтычную функцыю і з часам пачалі захапляць польскіх чытачоў ды сталі прычынай хуткай перамогі віленскага рамантызму ў польскай літаратуры. Нават пасля падзелу польскіх і беларускіх земляў, якія ўвайшлі ў склад Расійскай імперыі, на працягу доўгага часу дамінуючай заставалася польская культура. Важна таксама тое, што ў беларускім літаратурным працэсе выкарыстоўваўся лацінскі шрыфт, заснаваны на польскім алфавіце. Таму з’яўленне 30 мая 1859 г. царскага цыркуляра, які забараняў выкарыстанне польскага алфавіта ў беларускіх і ўкраінскіх тэкстах, адмоўна адбілася на развіцці беларускай літаратуры. Некаторы час існавалі дзве традыцыі беларускага правапісу – лацінка і кірыліца. Нават адна і тая ж газета „Наша Ніва” выдавалася ў падвойным варыянце, але з часам, па эканамічных прычынах, а таксама ў сувязі з невялікай колькасцю чытачоў, перамагла кірыліца.

Стваральнікі беларускага адраджэння канца XVIII – пачатку XIX ст. у сваёй пісьменнасці таксама беражліва ставіліся да паўднёва-заходніх гаворак беларускай мовы, таму што яны былі выхадцамі з гэтых земляў. Гэты факт спрыяў польска-беларускай інфільтрацыі і з’яўленню ў беларускіх творах цэлага шэрагу паланізмаў.

Усе беларускія драматычныя творы XVIII ст. неаднародныя па мове: побач з беларускамоўнымі дзейнічаюць героі, што гавораць па-польску, па-руску, часам заўважаецца габрэўскі, украінскі акцэнт. Сярод паланізмаў адзначаюцца:

- механічнае перанясенне польскага графічнага прыёму ў напісанні звартных дзеясловаў у *Камедыі* Каятана Марашэўскага (*spadziejawusię, dziulusię*);
- фанетычныя паланізмы, зафіксаваныя ў творах, якія ўзніклі ў заходніх рэгіёнах Беларусі. І так, героі *Вакханаліі* спарадычна ўжываюць насававыя галосныя, але перапісчык не выкарыстоўвае для іх перадачы спецыяльных літар (*każu ciabie słuhom maim padzielać* – польск. *śluga*);
- выступаюць таксама і прасадычныя паланізмы (*sosnu – casnu*);
- сярод граматычных формаў таксама выяўленыя асобныя паланізмы, напр. назоўнікі мужчынскага роду з цвёрдай асновай у творным склоне адзіночнага ліку ўжытыя з заканчэннем **-em** (*pered Bohem, z djablem, z rodem*);

- у сістэме дзеяслова польскім уплывам абумоўлена свабоднае месца зваротнай часціцы **ся** (**sia, sie, się**), а таксама наяўнасць формаў умоўнага ладу, дзе часціца **бы** (**б**) ужываецца перад зваротнай часціцай (*adrok by sie i zakładu*);
- найбольш выразна польскі ўплыў выявіўся ў лексічным складзе помнікаў, асабліва ў тэкстах, напісаных лацінкай: *wszelaki* – бел. *розны, усякі* (*wymalacć wszelakoho zboża*); *zmyślać* – бел. *выдумляць* (*durnatu zmyslaie*); *niż* – бел. *чым, як* (*bolsz kłopotu niż picia*); *uważać* – бел. *лічыць, звяртаць увагу* (*užo ciaper ani na chłopcaw ani na paniczaw uważać nia budu*) і інш.

Цікава, што перапісчыкі ў польскіх лексемах часам адлюстроўваюць беларускія фанетычныя асаблівасці, такія як:

- аканне: *astrożna* – польск. *ostrożnie* – бел. *асцярожна* (*panie chmiel astrożniey, astrożniey*); *kastur* – польск. *kostur* – бел. *кіў* (*heto kastur moy*);
- асіміляцыя зычных па глухасці: *lepski* – польск. *lebski* – бел. *выдатны, адмысловы* (*baćka taki byu remiasnik lepski*);
- вымаўленне [п] на месцы [ф]: *patranić* – польск. *potrafić*; – бел. *здолець, змагчы* (*za dzień siem kop wymalacć wszelakoho zboża patrapiu*) (Ciwanova, 1999, s. 38–42).

Паланізмы часам выкарыстоўваюцца аўтарамі ў стылістычных мэтах. Так, „у *Камедыі* К. Марашэўскага ёсць эпізод: жyd падлашчваецца да д’ябла, гавораचाга па-польску, і сам пераходзіць на польскую мову (*niewidziauszy na Dziomkę kryczalem*)” (Ciwanova, 1999, s. 4). Няведанне польскай мовы часта з’яўляецца асновай камічнай сітуацыі ў п’есе і змены невядомых лексем (напр. *msza* – польск. *msza* змяняецца ў *замішу*).

Такім чынам, паланізмы ў беларускіх драматычных творах XVIII ст. адзначаны на ўсіх моўных узроўнях. Але ўсе яны выразна падзяляюцца на дзве групы: а) ужытыя выпадкова, пад уплывам аналогій з польскай мовай, б) ужытыя свядома з мэтай перадачы асаблівасцяў народнай гаворкі, стварэння маўленчай характарыстыкі героя (Ciwanova, 1999, s. 38–42).

Пазней, у XIX–XX стст. у працах класікаў беларускай літаратуры таксама выступаюць шматлікія паланізмы, напр. у вершах і творах Якуба Коласа (*енк, хэнць, цёнгле, нахабная, скрыдлы*). Некаторыя з іх аўтар у наступных выданнях замяніў беларускімі лексэмамі (*енк балючай душы – стогн збалелай душы, няма хэнці працаваць – няма сілы працаваць, Каб меў скрыдлы паляцеўбы – Каб меў крылле паляцеўбы*). Сярод паланізмаў, якія выступаюць у працах пісьменніка, можна вылучыць:

- паланізмы індыўідуальнага прымянення (*агон – спадніцай верціць як агоням, гавэнда – марная гавэнда і дарэмны крык*);
- агульнамоўныя паланізмы, якія прыжыліся ў беларускай мове і прадстаўлены ў слоўніках беларускай літаратурнай мовы (*модлы, паішэнціць*);
- ідыёмы, напр. польскі фразеалагізм *spruścić nos na kwintę* сустракаецца ў Коласа ў двух варыянтах (*спускаць нос на квінту і вешаць нос на квінту*), *mieć tuchę w nosie* (*мух нямала меў у носе*).

Якуб Колас умела выкарыстоўваў паланізмы да характарыстыкі людзей і навакольнага асяроддзя (Timoszuk, 1990, s. 249–256), напр. у вершы *Паном*:

Эх, панове, „ніц не бэндзе”

Сапсуе пан справу „вшэндзе”

Бо занадта пан „гаронцы”

І не ў панскіх інтарэсах

Здзек такі чыніць „на крэсах”.

Адзначым, што ў першай палове XX ст., у прыватнасці ў 1920–1939 гг., заходнія тэрыторыі Беларусі знаходзіліся ў межах II Рэчыспалітай. На працягу гэтага перыяду становішча беларускай адукацыі было катастрафічным. Не было ніводнай беларускай школы. Польскія ўлады зачынілі больш за 400 беларускіх пачатковых школ, 4 гімназіі і 3 настаўніцкія семінарыі. Застаўся толькі адзін беларускі філіял польскай гімназіі ў Вільні і некалькі польска-беларускіх школ на вёсцы. Польскія ўлады тлумачылі сваё рашэнне тым, што беларускія школы былі захоплены бальшавікамі. Каб даказаць, што не маюць нічога супраць развіцця беларускай культуры, падтрымлівалі фінансава беларускую выдавецкую справу. Пры іх грашовай дапамозе выйшлі: месячнік „Родная Мова”, прысвечаны пытанням беларускае мовы (Вільня 1930–1931), а таксама „Гадавік Беларускага навуковага таварыства ў Вільні” (Вільня 1933). Восенню 1934 г. пачалося выкладанне на аддзяленні славянскай філалогіі Віленскага ўніверсітэта гістарычнай граматыкі беларускай мовы (Barszczeuskaja, 1999, s. 182–195). У тыя часы на беларускіх землях у актыўным ўжыванні было некалькі моў: у Заходняй Беларусі – польская і беларуская, а таксама беларускія, польскія і літоўскія гаворкі; ва Усходняй Беларусі – беларуская і расійская, часам польская, а таксама беларускія гаворкі, рэдка польскія (Smułkowa, 2002, s. 362–374).

Сёння паланізмы ў беларускай мове лёгка пазнаюцца. Для іх характэрныя рысы:

- спалучэння **ен** (эн), **ён** (ён): *енк, парэнчы, наконт*;
- спалучэнне **дл** (*кудлаты*);
- спалучэнне **лу** паміж зычнымі (*злупілі, тлусты*);
- зычны **[ц]** замест **[ч]** (*цуд, цудоўны*);
- суфікс **-унак** (*падарунак, пацалунак, ратунак*) (Нгулгоўежа, 1994, s. 96).

Значная колькасць польскіх па паходжанні слоў захавалася ў народных гаворках Беларусі. Доказам гэтаму з’яўляецца іх фіксацыя ў дыялектных слоўніках: *барзо* – польск. *bardzo* – бел. *вельмі, надта, дужа* (не *барзо я табе цяпер брат*); *прагныя* – польск. *żaden* – бел. *ніякі, ніводзін* (*клопату жаднога не мелі б*); *лоньскі* – польск. *łonński* – бел. *летапінні, мінулагодні* (*чорт лоньскі яе дусіць*); *лэпскі* – польск. *lebski* – бел. *кемлівы, разумныя, лоўкі* (*лэпскі рэмяснік*); *патрафіць* – польск. *potrafić* – бел. *здолець, змагчы* (*маўчаць здаецца потрафлю*) (Сіванова, 1999, s. 4).

У дыялектах назіраецца адаптаванне паланізмаў да стандартаў беларускай мовы, напр. у прасадычнай сістэме. Пры аналізе націскага афармлення дзеясловаў вылучаюцца дзве групы:

- лексемы дыялектнай мовы маюць націск на корані, тады як адпаведныя запазычаны ў беларускай літаратурнай мове вызначаюцца націскным суфіксам **-ава-**, які адсутнічае ў дыялектных словах; лексемы беларускіх гаворак могуць не адрознівацца ад аналагаў польскай мовы (*пашэнціць* – польск. *poszcześcić się* – бел. *пашанцаваць*; *танчыць* – польск. *tańczyć* – бел. *танцаваць*);
- лексемы дыялектнай мовы маюць націск на суфіксе, тады як беларускія літаратурныя эквіваленты прымяняюцца з націскам на корані (*вяндзіць* – польск. *wędzić* – бел. *вэндзіць*; *падзянкаваць* – польск. *podziękować* – бел. *падзякаваць*) (Fiedarowa, 2008).

Прыведзеныя асобныя прыклады фанетычнага асваення паланізмаў паказваюць іх трывалае замацаванне ў народных гаворках, дзе яны не ўспрымаюцца ўжо як чужародныя элементы.

Уплыў польскай мовы на беларускую па сённяшні дзень вельмі выразна адлюстроўваецца ў тапаніміцы. На Беларусі выступае вялікая колькасць зменных назваў населеных пунктаў, напр.: *Зэльва, Маладэчна, Міёры, Наваградак* замест *Зэльва, Маладэчна, Мёры, Наваградак*. Гэтыя змены назваў выкліканы доўгім ужываннем чужых моў у Беларусі і замацаваннем іх у розных дакументах, у літаратуры і на картах (Siańkiewicz, 1981, s. 3).

Антаніна Абрэмбска-Яблонская ў публікацыі *Як Менск стаўся "Мінскам"* абвергла ранейшы тэзіс аб украінскім уплыве і даказала, што гэта польскае ўздзеянне (Obreńska-Jabłońska, 1973, s. 261–265). Яўхім Карскі меркаваў, што [i] замест [e] у назве *Мінск* стала прымяняцца прыблізна ў XVII ст. пад уплывам украінскай мовы, паколькі *яць* развілося ў [i] менавіта ў мове паўднёвага суседа (Karski, 1962, s. 483). Сумнеў у тым, каб украінскія назвы маглі замацавацца не на памежнай тэрыторыі, выказала А. Абрэмбска-Яблонская і прывяла некалькі дзясяткаў прыкладаў са старых беларускіх летапісаў, грамат і актаў таго, што ў беларускай пісьмовай мове ад даўніх часоў ужывалася назва з [e]: *Менск* ці *Менеск*. Назва *Менск* праіснавала і ў беларускай народнай мове. У працы *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego* адзначана, што назва гэтага горада ў народнай гаворцы *Менск* (*Słownik geograficzny Królestwa Polskiego*, 1885, s. 453). У лацінскіх граматах і дакументах назва *Менск* пісалася *Minscum*. У летапісах і актах XVI ст. у польскай мове пераважала напісанне *Мінск*, але сустракалася яшчэ і *Менск*. Гэтая форма цалкам знікла з польскамоўных дакументаў у XVII ст. Была канкрэтная прычына замены формы *Менск* на *Мінск* у польскай мове, так як у Польшчы, недалёка ад Варшавы ёсць мястэчка, якое першапачаткова таксама называлася *Меньск*, але змена гэтай формы на *Міньск* адбылася ўжо ў XV ст. у выніку пераходу ў польскай мове **en > in**, што можна назіраць у некаторых польскіх прозвішчах, напр. *Каміньска < камень*. Калі, па аналогіі з польскім *Міньскам* і беларускі *Менск* пачалі ў польскай мове называць таксама *Міньскам*, каб пазбегнуць блытаніны давалося прымяняць назвы падвойныя – *Mińsk Mazowiecki* і *Mińsk Litewski* (Maksimowicz, 1974, s. 69–72). У афіцыйны ўжытак назва *Менск* было вернута

толькі ў XX ст., падчас мінскага Усебеларускага кангрэса 1917 г. і стварэння Беларускай Народнай Рэспублікі. З гэтага часу беларуская форма была абавязковай у беларускім друку да 1939 г.

Падобнага тыпу змены пад польскім уплывам адбыліся і ў іншых назвах беларускай тапанімікі. Прыкладам могуць службыць хоць бы назвы *Вяльля*, *Вілейка*. Вяльляй раку беларускі народ называе спрадведу. У старых беларускіх летапісах знаходзім гэтую назву ў напісанні: *Велья*, *по Велію реку*, *на реку Велю*. Літоўская назва ракі *Neris*. Па-латыні назва ракі здаўна пісалася *Vilia*. Лацінская форма назвы была перанятая і ў польскую мову – *Wilia*. Падобным спосабам з’явілася і польская *Wilejka* для беларускай *Вялейкі* (Maksimowicz, 1974, s. 69–72).

Такім чынам, таксама беларускі Наваградак стаў Навагрудкам, хоць выводзіцца ад *граду*, а не ад *груды*. Справа ў тым, што пры адаптацыі ў польскую мову беларуская назва была перакладзена, і так з *градка* атрымаўся *грудэк*.

Польскай з’яўляецца і афіцыйная назва Гродна, з беларускім аканнем у апошнім адкрытым складзе. У летапісах, у якіх згадваецца гэты горад ад 1128 г., назва заўсёды выступала з паўнагалоссем: *Городень*, *Горадня*, *Гародна*.

На старонках беларускіх навуковых публікацый і ў прэсе часта сустракаецца крытыка ў сувязі з неразважным запазычваннем з польскай мовы, напр. увага звяртаецца на немэтазгоднасць выкарыстання ў беларускай мове польскага слова *кабета* – бел. *жанчына*, якое і ў польскай мове яшчэ ў XVI ст. лічылася лаянкавым (гл. *Słownik języka polskiego* С. Б. Ліндэ). Яно паходзіць ад *kobić* – ‘чараваць’ і першапачаткова азначала ‘чараўніца, ведзьма’. Этымалогію гэтага слова пацвярджае старая беларуская літаратура, якой вядома *кобити* – ‘чараваць’, *кобиш* – ‘чараўнікі’ (*Што імя тваё і што ці кобь?* – *Супрасль. Рук*). У жывой мове вядомыя словы: *кабукі* – ‘род або эпітэт чорта’ і *кабейніца* – ‘баба, у якой благія вочы, ад якіх бываюць урокі’; слова *кабейніца* азначае таксама ‘балотнага чорнага вужа’, у адрозненне ад *верацейніцы*, які мае больш светлую афарбоўку скуры (Віцебшчына). На Барысаўшчыне кажуць недобрачыліва: *А, Каб ты скобсьціўся!* ‘Скруціўся, сышоў з розуму, прапаў, здох’ (І. Л., 1924, s. 96).

Варта адзначыць, што падабенства паміж дзвюма мовамі можа прывесці да бытаніны. Існуюць значныя лексіка-семантычныя адрозненні, напр. польск. *bawić się* на беларускую мову перакладаецца як *гуляць*, а бел. *бавіцца* на польск. як *zwlekać*; польск. *kruk* гэта бел. *груган*, а бел. *крук* – гэта польск. *hak*; *miłość* у Польшчы – гэта ў Беларусі *каханне*, *любоў*, а бел. *міласць* – гэта ў Польшчы *litość* (Iskra, 1951, s. 6). Цяжасці могуць прадстаўляць многія лексемы, якія ў польскай і беларускай мовах маюць аднолькавае або падобнае гучанне, але рознае значэнне, напр. бел. *з’ява* – польск. *zjawisko*, а польск. *zjawa* – бел. *прывід*, *здань*, *мроя*; бел. *мэта* – польск. *cel*, а польск. *meta* – бел. *фініш*; бел. *направа* – польск. *w prawo*, а польск. *naprawa* – бел. *рамонт*; бел. *нафта* – польск. *ropa naftowa*, а польск. *nafta* – бел. *газа*; бел. *націск* – польск. *akcent*, а польск. *nacisk* – бел. *ціск*; бел. *ордэр* – польск. *nakaz, przydział*, а польск. *order* – бел. *ордэн*; бел. *пенсія* – польск. *renta, emerytura*, а польск. *pensja* – бел. *зарплата*; бел. *поспех* –

польск. *sukces, powodzenie, osiągnięcie*, а польск. *pośpiech* – бел. *наспешинаць*; бел. *склон* – польск. грам. *przypadek*, а польск. *skłon* – бел. *нахіл, схіл*; бел. *стройны* – польск. *zgrabny, kształtny, smukły, zgodny, harmonijny*, а польск. *strojny* – бел. *шыкоўны*; бел. *сум* – польск. *nuda, smutek, tęsknota*, а польск. *sum* – бел. *сом*; бел. *суткі* – польск. *doła*, а польск. *sutki* – бел. *саскі, смочки*; бел. *ток* – польск. *prąd*, а польск. *tok* – бел. *ход*; бел. *траниць* – польск. *trafić*, а польск. *trapić* – бел. *турбаваць, мучыць, непакоіць*; бел. *умовы* – польск. *warunki*, а польск. *umowy* – бел. *дагаворы*; бел. *шына* – польск. *opona*, а польск. *szyna* – бел. *рэйка* (Kaleta, 2008, s. 58–62).

У гісторыі сужыцця двух суседніх народаў – польскага і беларускага – можна казаць пра розныя аспекты ўзаемаадносін. Істотныя кантакты назіраліся ў галіне літаратуры, што спрыяла ўзаемаўзбагачэнню абедзвюх моў за кошт моўных сродкаў суседняй дзяржавы. Трэба, аднак, крытычна ставіцца да неразважлівага запазычання адной мовай элементаў іншай мовы. Роля беларускіх моўных элементаў у творчасці польскіх пісьменнікаў – выхадцаў з беларускіх земляў, а таксама польскіх моўных элементаў у творчасці беларускіх пісьменнікаў, была дваякая. Большасць з іх заставалася толькі характэрнай асаблівасцю мовы таго ці іншага пісьменніка і ў літаратурнай мове не прыжылася. Іншыя былі з часам перанятыя ў літаратурную мову, ураслі ў яе назаўжды і сталі агульнапрынятымі запазычаннямі з суседняе мовы.

Bibliografia

- Barszczewska, Nina. (1999). Polska-białoruskija mounyja suwiazii u aświatleńni białoruskich emihracyjnych czasopismau. *Acta Polono-Ruthenica*, IV, s. 182–195.
- Barszczewska, Nina. (2004). *Bielaruskaja emihracyja – abaronca rodnaje mowy*. Warszawa: Drukarnia MWM.
- Barszczewska, Nina. (2005). Pohlad białaruskaj emihracyi na polska-białoruskija uzajemupływy u XV–XIX stahodździach. *Acta Albaruthenica*, 5, s. 196–202.
- Braha, Symon. (1955). *A. Mickiewicz – wialiki syn ziamli białaruskaj*. Konadni, 4, s. 53–74.
- Braha, Symon. (1955). Upływy naszaje mowy na polskuju. *Na warcie*, 3, s. 47–49.
- Braha, Symon. (1957). *Mickiewicz i białaruskaja plyn polskaje litaratury*. New York: BINiM.
- Bubnowicz, Ina. (2010). Asabliwasci adaptacyi inszamounych dziejasłounych asnowau stara-białaruskaju litaraturnaju mowaju. U: *Hrani rodnaha słowa* (s. 79–85). Hrodna: Hrodzienski dziaŕzauny uniwersitet.
- Citko, Lilia. (2008). Polonizmy fonetyczne i fleksyjne w wybranych latopisach litewsko-białoruskich. *Acta Albaruthenica*, 8, s. 196–205.
- Ciwanowa, Halina. (1999). Pałanizmy u tworach białaruskaj dramaturhii XVIII st. *Białostocki Przegląd Kresowy*, VII, s. 38–42. Pobrano z: <http://www.bsu.by/Cache/pdf/370153.pdf> (dostęp: 16.02.2017).

- Fiedarcowa, K. R. (2008). *Ab asabliwasciach akcentalahicznaha afarmlennia pałanizmau (na prykładzie dyjalektnych dziejasłowau)*. Pobrano z: <http://pws-conf.ru/nauchnaya/lss-2008/213-lingvistika/5963-ab-asablivastsyah-aktsent.html> (dostęp: 16.06.2017).
- Hryhorjew, Łarysa (red.). (1994). *Bielaruskaja mowa*. Minsk: Wszejszaja szkoła.
- I. Ł. (1924). Ab słowie „kabieta”. *Krywicz*, 1 (7), s. 96.
- Iskra, Ł. (1951). Czyja mowa najpryhażeszaja? *Moładź*, 23, s. 6.
- Kaleta, Radosław. (2008). Białoruś i Polska – rzecz o mylących podobieństwach międzyjęzykowych. *Kwartalnik Polonicum*, 7 s. 58–62.
- Karpow, H. F. (red.). (1913). *Pamiatniki diplomaticzeskich snoszenij Moskowskogo gosudarstwa s Polsko-Litowskim*. T. II. S.-Petersburg: Tipografija F. Jeleonskogo i K°.
- Karskij, Jewfimij. (1962). *Trudy po bieloruskomu i drugim sławianskim jazykam*. Moskwa: Izdatielstwo Akademii nauk SSSR.
- Kochman, Stanisław. (1978). Wschodniosłowiańsko-polskie stosunki leksykalne od XVI do XIX w. *Z Polskich Studiów Sławistycznych. Językoznawstwo*, 5, s. 257–258.
- Kramko, Iwan, Jurewicz, Alena, Janowicz, Alena. (1968). *Historyja bielaruskaj litaraturnaj mowy*. T. II. Minsk: Nawuka i technika.
- Kulesz, Hanna. (2007). Pałanizm *kabieta* u bielaruskim mounym uzusie. *Acta Albaruthenica*, 7, s. 213–218.
- Maksimowicz, Ryhor. (1974). Jak bielaruski *Miensk* stausia Minskam. *Zapisy*, 12, s. 69–72.
- Maksimowicz, Ryhor. (1989). Pra jurydycznuju leksyku staroj bielaruskaj mowy. *Zapisy*, 19, s. 125–127.
- Obrębska-Jabłońska, Antonina. (1973). Czy ukraiński wpływ na toponimię białoruską? *Slavia Orientalis*, 2, s. 261–265.
- Panucevič, Vaclaŭ. (1967). Da pytańnia pra miesca Prancisia Bahušewiča ŭ historyi bielaruskaj litaratury. *Litwa*, 1, s. 250.
- Panucevič, Vaclaŭ. (1967). Polskaja mowa ŭ XIV–XVIII stst. a katalickaja carkwa ŭ Wialikim Kniastwie Litoŭskim. *Litwa*, 2, s. 3–54.
- Siańkiewicz, Wiktar. (1981). Da pytańnia hieahraficznych nazowau Bielarusi. *Biellarus*, 288, s. 3.
- Słownik geograficzny Królestwa Polskiego*. (1885). T. VI. Warszawa: Wydawnictwo nakł. Filipa Sulimierskiego i Władysława Walewskiego.
- Smułkowa, Elżbieta. (2002). Język jako odzwierciedlenie stosunków między sąsiednimi narodami. (Problematyka polsko-białorusko-litewska). W: *Białoruś i pogranicza. Studia o języku i społeczeństwie* (s. 362–374). Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Srezniewskij, Izmaïł. (1893). *Matieriały dla słowaria dREWNIERUSSKOGO JAZYKA*. T. I. S.-Petersburg: Tipografija Impieratorskoj Akademii Nauk.
- Stankiewicz, Stanisław. (1974). Adam Mickiewicz. Na 175-ja uhodki ad naradżeńnia. *Biellarus*, 201, s. 2.
- Stankiewicz, Stanisław. (2010). *Bielaruskija elementy u polskaj ramantycznaj paezii*. Biełastok – Wilnia: Instytut bielarusistyki, Bielaruskaje histarycznaje tawarystwa.
- Timoszuł, Mikołaj. (1990). O słownictwie Jakuba Kołasa. *Studia z Filologii Rosyjskiej i Słowiańskiej*, 13, s. 249–256.
- Wołacicz, Mikołaj. (1960). Dumki ab litaraturnaj mowie. *Bačkauszczyna*, 1–2 (485–486), s. 3–6.

- Za białoruskamounaje afarmleńnie haradou. (1989). *Bielarus*, 355, s. 3.
- Zaprudnik, Janka. (1973). Jak Miensk stausia „Minskam”. *Bielarus*, 199, s. 1.
- Žurauški, Arkadž. (1967). *Historyja białaruskaj litaraturnaj mowy*. T. 1. Minsk: Nawuka i technika.
- Žurauški, Arkadž. (1982). Dwuchmouje i szmatmouje u historyi Białarusi. U: Biryła, Michaił W., Suprun, Adam J. (1982). *Pytanni bilinhwizmu i uzajemadziejannia mou* (s. 18–49). Minsk: Nawuka i technika.

Summary

The article discusses the Polish-Belarusian linguistic relationships that have taken place over the centuries in the context of the most important historical events that favor linguistic interference and borrowing. The role of Belarusian language elements in the writings of Polish writers born in Belarusian lands and the Polish elements in the writings of Belarusian writers was twofold. Most of them remained a specific feature of a particular writer and did not enter the literary language. Those elements that have permanently entered the language of the neighbouring nation are easily recognizable because of their specific characteristics, e.g. Belarusian elements in the Polish language (*cholodziec, czereda, holota, kaban, rozhowory, pokucie*) or Polish elements in the Belarusian language (*нарэнчы, кудлаты, слуп, цуд, пацалунак*.) The influence of the Polish language in the Belarusian toponymy is very clear (*Hrodna, Minsk, Navahrudak*).

Key words: language interference, borrowing, bilingualism, Belarusianisms, Polishisms, toponymy

Streszczenie

W niniejszym artykule rozpatrywane są polsko-białoruskie związki językowe występujące na przestrzeni stuleci w kontekście najważniejszych wydarzeń historycznych sprzyjających interferencji językowej oraz zapożyczeniom. Rola białoruskich elementów językowych w twórczości polskich pisarzy urodzonych na ziemiach białoruskich oraz polonizmów w twórczości pisarzy białoruskich była dwójaka. Większość z nich pozostała cechą specyficzną konkretnego pisarza i do języka literackiego nie weszła. Te, które na stałe weszły do języka sąsiedniego narodu są łatwo rozpoznawalne ze względu na specyficzne cechy, np. białorutenizmy w języku polskim (*cholodziec, czereda, holota, kaban, rozhowory, pokucie*) czy polonizmy w języku białoruskim (*нарэнчы, кудлаты, слуп, цуд, пацалунак*). Bardzo wyraźny jest wpływ języka polskiego w toponimii białoruskiej (*Гродна, Мінск, Навагрудак*).

Słowa kluczowe: interferencja językowa, zapożyczenia, dwujęzyczność (bilingwizm), białorutenizmy, polonizmy, toponimia

Рэзюмэ

У дадзеным артыкуле разглядаюцца польска-беларускія моўныя сувязі на працягу стагоддзяў у кантэксце найважнейшых гістарычных падзей, якія спрыялі інтэрферэнцыі ды запазычванню. Роля беларускіх моўных элементаў у творчасці польскіх пісьменнікаў, народжаных на беларускіх землях, а таксама паланізмаў у творчасці беларускіх пісьменнікаў, была дваякая. Большасць з іх засталася спецыфічнай рысай канкрэтнага пісьменніка і не ўвайшла ў літаратурную мову. Тыя рысы, якія прыжыліся ў мове суседняй нацыі, лёгка выдзяляюцца з увагі на свае характэрныя асаблівасці, напрыклад, беларусізмы ў польскай мове (*chłodziec, czereda, holota, kaban, rozhowory, pokucie*), ці паланізмы ў беларускай мове (*парэнчы, кудлаты, слуп, цуд, пацалунак*). Вельмі выразны ўплыў польскай мовы назіраецца ў беларускай тапаніміцы (*Гродна, Мінск, Навагрудак*).

Ключавыя словы: моўная інтэрферэнцыя, запазычванні, білінгвізм, беларусізмы, паланізмы, тапаніміка